

Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Arařtırmalar
Year: 7 - Number: 26 p. 115-124, Winter 2023

Gümüşhane İli ve Yöresi Ağızları Söz Varlığında Hayvan Adlandırmaları*

Animal Nominations in the Dialects of Gümüşhane Province and Region

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.1390959>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
14.11.2023

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
20.11.2023

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
30.12.2023

Asya Studies

Doç. Dr. Türker Barış Bulduk
Adıyaman Üniversitesi / Fen Edebiyat
Fakültesi / Türk Dili ve Edebiyatı
ABD
turkerbulduk@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0423-837X

Öz

Bir dilin söz varlığı o dili konuşanların tarihi, ekonomisi, kültürü hakkında da bilgi edinmemizi sağlar. Köklü tarihi boyunca çok farklı coğrafyalarda yaşamış ve çok farklı kültürler ile etkileşim içerisinde bulunmuş Türklerin de kullandıkları kişi, yer, bitki ve hayvan adlarında bu bilgilere ulaşılabilmesi mümkündür. Bozkırı hayat felsefesi edinmiş göçebe Türk topluluklarında hayvan, her zaman en temel unsur ve en önemli yardımcı olmuştur. Bu durum Türkçede aynı hayvana çok farklı adlandırmalar yapılmasını ve dolayısıyla dilde zenginleşmeyi sağlamıştır. Bu sözcüklerden bazıları ölçünlü dilimizde kullanılmaktadır fakat çok büyük bir kısmı sadece ağızlarımızda varlığını devam ettirmektedir. Ağızlarda yaşamaya devam eden bu sözcüklerin kayıt altına alınması önemlidir. Çünkü eğitim imkânlarının her geçen gün iyileşmesi, ulaştırma alanındaki gelişmeler ile birlikte insanların daha fazla seyahat edebilir duruma gelmeleri, teknolojik gelişmelere bağlı olarak iletişim unsurlarının daha fazla insanı etki alanı içerisine alması gibi nedenler farklı ağız özelliğine sahip bölgelerin ağız özelliklerinin bir an evvel kayıt altına alınmasını gerekli kılmaktadır. Türkiye Türkçesi ağızlarının önemli sahalarından biri de Gümüşhane'dir. Bu çalışmanın amacı Gümüşhane ili ve yöresi ağızlarındaki hayvan adlandırmalarını tespit etmektir. Gümüşhane, Anadolu'ya Türklerin 11. yüzyıldan itibaren yoğun bir şekilde girdikleri göç yolları ile Trabzon-Erzurum-Tebriz anayolu üzerinde bulunduğu için çok farklı kültürlere ev sahipliği yapmış önemli bir ağız bölgesidir. Bu ağız bölgesinin tarihi, coğrafi ve kültürel özellikleri, bünyesinde ölçünlü dilimizde kullanılmayan çok farklı hayvan adlandırmalarını barındırmaktadır. Bu adlandırmaların bir kısmına Derleme Sözlüğü'nde de rastlanmamıştır. Bu çalışmada, Gümüşhane ili ve yöresi ağızlarındaki hayvan adlandırmaları türlerine göre sınıflandırılarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Söz Varlığı, Ağız, Gümüşhane İli ve Yöresi Ağızları, Hayvan Adlandırmaları

Abstract

The vocabulary of a language allows us to learn about the history, economy and culture of the speakers of that language. It is possible to find this information in the names of people, places, plants and animals used by the Turks, who have lived in many different geographies and interacted with many different cultures throughout their long history. In nomadic Turkish communities who adopted the steppe as their philosophy of life, animals have always been the most basic element and the most important helper. This situation has led to many different names for the same animal in Turkish, thus enriching the language. Some of these words are used in our standard language, but a large number of them continue to exist only in our dialects. It is important to record these words that continue to live in dialects. Because the reasons such as the improvement of educational opportunities day by day, the fact that people are able to travel more with the developments in the field of transportation, and the fact that communication elements affect more people due to technological developments make it necessary to record the dialectal features of regions with different dialectal features as soon as possible. One of the important areas of Turkish dialects of Turkey is Gümüşhane. The aim of this study is to determine the animal names in the dialects of Gümüşhane province and its region. Gümüşhane is an important dialect region that has hosted many different cultures since it is located on the Trabzon-Erzurum-Tebriz highway and the migration routes that Turks have entered Anatolia intensively since the 11th century. The historical, geographical and cultural characteristics of this dialect region include many different animal names that are not used in our standard language. Some of these names are not found in the Compilation Dictionary. In this study, animal names in the dialects of Gümüşhane province and its region are analyzed by classifying them according to their types.

Keywords: Vocabulary, Dialect, Dialects of Gumushane Province and Region, Animal Naming

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Bulduk, T. B. (2023). Gümüşhane İli ve Yöresi Ağızları Söz Varlığında Hayvan Adlandırmaları. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 7(26), 115-124.

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu makale için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu makale, İntihal.net tarafından taranmıştır. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

GİRİŞ

Adlandırmak, Türkçe Sözlük'te "Çağırarak veya anmak için bir canlıya, bir yere, bir şeye ad vermek; ad koymak, ad takmak, tesmiye etmek." olarak açıklanmıştır (TDK, 2011: 26). İnsanoğlu, çevresini tanımaya başladıktan sonra çevresindeki nesnelere tanımlayıcı ve ayırt edici adlar koyma gereği hissetmiştir. Bu adlandırmaları yaparken de en fazla doğadan etkilenmiştir. Doğadaki canlılar, renkler ve varlıklar insanların adlandırma yapmalarında yol gösterici olmuşlardır.

Adlandırma durağan bir eylem değildir, insanlar yeni eşyalar icat ettiklerinde ya da yeni bir varlık keşfettiklerinde bunlara da ad vermeye devam etmişlerdir. Bu adlar konurken yaşanan coğrafya insanı etkileyen en önemli unsur olmuştur. Coğrafyanın fizikî durumu, sıcak veya soğuk oluşu, yağışlı veya kurak oluşu gibi faktörler nesnelere ad verme eylemini doğrudan etkilemiştir. Şöyle ki çölde yaşayan bir insanın söz varlığında soğuk, kar veya buz ile ilgili kavram sayısı çok fazla olmamıştır. Dağlık bir bölgede yaşayan insanın söz varlığında da dağın heybeti ve o arazide yaşayan vahşi hayvanlar ile ilgili çok fazla kavram ortaya çıkmıştır.

Ad bilimi; canlıların, cansız varlıkların veya soyut kavramların adıyla ilgilenen bilim dalı olup insanların çevrelerindeki varlıkları tanımlama ihtiyacından doğan ad verme eylemi ile ortaya çıkmıştır. Canlıların, nesnelere ve kavramların, kısacası çevremizde gördüğümüz her şeyin adıyla ilgilenen Ad bilimi (Onomastik) sosyoloji, halk bilimi, antropoloji ve dil bilimi gibi pek çok alana kaynaklık ettiği gibi coğrafya ve filoloji alanlarından da yardım alır (Sakaoğlu, 2001: 9). Ad bilimi kendi içerisinde dört alt başlığa ayrılmaktadır. 1- Antroponomi, kişi adlarını araştırır. 2- Toponomi, yer adları ile ilgilenir. 3- Oronomi, dağ adlarını inceler. 4- Hidronomi, göl, nehir, ırmak gibi su adlarıyla uğraşan daldır (Sakaoğlu, 2001: 9).

Hayvan adları da Ad Bilim içerisinde değerlendirilmektedir. Çevremizdeki hayvanlara verdiğimiz adlar, onlarla kurduğumuz ilişkiyi ve geliştirdiğimiz kültürü ortaya koyması bakımından önemlidir. Bozkırlı bir yaşam şeklini tarihin çok eski dönemlerinden beri tercih eden Türkler için hayvanların yeri ve önemi apayrıdır. Binlerce yıldır en önemli geçim kaynağı olarak gördükleri hayvanların etinden, sütünden, derisinden istifade eden Türkler, ayrıca savaşçı özelliklerinden ötürü de savaşlarda farklı hayvanları kullanmışlardır. Türkler, besledikleri hayvanlardan et, süt, yumurta, tereyağı, yoğurt, peynir, kırmızı gibi gıdaları elde etmişler, kürk, kalpak, halı, heybe, çadır, kaftan gibi malzemeler sağlamışlardır. Deri işleme zanaatını yine hayvancılık ile geliştirmişlerdir. Türkler ayrıca uzun tarihleri boyunca kurt, kartal, at gibi farklı hayvanları kutsallaştırmışlar ve birçok yerde sembollerini kullanarak kullanmışlardır. Türklerin gündelik hayatında hayvanlar o kadar önemli bir yer tutmuştur ki Türkler, zamanlarını ayarlamak için bile on iki hayvanlı bir takvim düzenlemişlerdir.

Katma değer sağladıkları birçok özellik bakımından Türk kültürünün ayrılmaz bir parçası olan hayvanlar ile ilgili dilimize zenginlik ve ifade gücü katan pek çok sözcük doğmuştur. Ad Bilim'in inceleme alanına giren bu sözcüklerle ilgili şimdiye kadar pek çok çalışma yapılmıştır. Türkçede hayvan adları ile ilgili; İ. Hauenschild'in *Die Tierbezeichnungen bei Mahmud al-Kaschgari* (2003) ve *Botanica und Zoologica im Babur-riame* (2006) adlı yayınları; Ş. A. Bozkaplan'ın kelimelerin yapıları üzerinde durduğu "Türkiye Türkçesinde Ehli Olmayan Hayvan Adları Sistematiği (1999)" adlı çalışması; Dîvânü Lugâti't-Türk'ün (DLT) İngilizce çevirisini hazırlayan Dankoff- Kelly'nin çalışmalarının dizininde hayvan adları dizini (1985), A. Buran'ın "Yunus'ta Hayvan Adları ve Fonksiyonları (1992)" adlı makalesi; yine Ş. A. Bozkaplan'ın "Kutadgu Bilig'deki Hayvan Adları Üzerine Bir İnceleme (2007)" adlı makalesi; N. İlhan ve M. Şenel'in "Dîvânü Lugâti't-Türk'e Göre Av, Avcılık ve Hayvancılıkla İlgili Kavram Alanları (2008)" adlı makalesi; A. D. Abik'in "Kutadgu Bilig'de Hayvan Adları (2009)" adlı çalışması; E. Besli'nin "Eski ve Orta Türkçe Hayvan İsimlerinin Etimolojisi (2010)" adlı doktora çalışması; E. Alagöz'ün "Eski Kıpçak Türkçesinde Hayvan Adları ve Kavram Alanı (2011)" adlı yüksek lisans çalışması; G. Tor'un "Anadolu Ağızlarında Yavru Adları" adlı çalışması; A. Karahan'ın "Codex Cumanicus'ta Hayvan Adları (2013)" adlı makalesi; A. Aydemir'in "Kutadgu Bilig ve Divanü Lugati't Türk'te Kuşlar (2013)" adlı makalesi; O. Ergene'nin "Türkiye Türkçesi Ağızlarında Hayvan Adlandırmalarına İlişkin Belirleyiciler (2014)" adlı makalesi; M. Gül'ün *Dîvânü Lugâti't-Türk'teki Hayvan Adları Üzerine Bir İnceleme (2015)* adlı makalesi; A. S. Dünder'in "Kütahya ve Yöresi Ağızları Söz Varlığında Hayvan Adları Üzerine Bir İnceleme (2021)" adlı makalesi bulunmaktadır. Türkçede kuş adları üzerine ise Ersoylu'nun (1981), Ş. A. Bozkaplan'ın (1992), S. Akalın'ın (1993), Ross'un (Çev. Naskali, 1994), Ö. Ceylan'ın (2003) da ayrıca çalışmaları bulunmaktadır.

Türkiye Türkçesi ağızlarında kayıt altına alınmamış pek çok hayvan adı bulunmaktadır. Bu noktada hayvan adları özelinde çok fazla çalışma yapılmadığını da görmekteyiz. Türkiye Türkçesi ağızlarındaki hayvan adları üzerine tespit edebildiğimiz tek çalışma A. S. Dünder'in "Kütahya ve Yöresi

Ağızları Söz Varlığında Hayvan Adları Üzerine Bir İnceleme (2021)” adlı makalesidir. Derleme Sözlüğü’nde pek çok hayvan adı mevcuttur fakat çeşitli yörelerde yaşamaya devam eden ve Derleme Sözlüğü’nde kayıt altına alınmamış hayvan adları da bulunmaktadır.

Bu çalışmada Gümüşhane ili ve yöresindeki hayvan adları üzerinde durulmuştur. Gümüşhane, coğrafi olarak İpek Yolu üzerinde bulunduğu için hep bir geçiş bölgesi olmuş ve buna bağlı olarak tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Gümüşhane’nin özellikle Trabzon-Erzurum-Tebriz anayolu üzerinde bulunması sosyoekonomik olarak önem kazanmasını sağlamıştır. Türklerin 11. yüzyıldan itibaren yoğunlaşan Orta Asya’dan batıya göç hareketlerinin durak yerlerinden birisi de coğrafi konumuna bağlı olarak Gümüşhane olmuştur (Bulduk, 2019: 53). Gümüşhane ve yöresinde yaşamaya devam eden hayvan adlarını tespit ederek Derleme Sözlüğü’ne katkıda bulunmak bu çalışmanın temelini teşkil etmektedir. Bu kapsamda, yöredeki dil çalışmaları ile ilgili bütün eserlerin taranarak tek bir eser hâline getirildiği Doç. Dr. Serdar Bulut’un Gümüşhane İli ve Yöresi Ağızları Söz Varlığı (GİYAS) eserinden ve Derleme Sözlüğü’nden istifade edilmiştir. Tarama yöntemiyle eserde geçen Gümüşhane ve yöresine ait hayvan adları belirlenmiş, alfabetik sıraya göre fişlenmiş ve Gümüşhane ve yöresi ağızlarıyla ilgili henüz kayıt altına alınmayan adlar tespit edilmiştir. Tespit edilen hayvan adları, adlandırılma şekillerine göre incelenmiş, hayvanların bağlı oldukları türlere göre farklı başlıklar altında ele alınmış ve anlamlarıyla birlikte verilmiştir. Köşeli parantez içerisinde verilen kelimelerin belirtilen maddedeki anlamıyla yörede kullanıldığı tespit edilmiş olup bu kelimelere çalışmada tekraren yer vermemek için böyle bir kullanım tercih edilmiştir. Sonuç bölümünde elde edilen veriler, sayısal olarak değerlendirilerek tablolar hâlinde sunulmuştur.

Gümüşhane ve yöresinde tespit ettiğimiz hayvan adları ile ilgili sınıflandırma şu şekildedir:

Kuşlarla İlgili Adlar

- alaca ğarğa [alaca karga]: Saksığan (GİYAS: 13).
 anaç [anac]: 1. Analaşmış, çok yavru doğurmuş, yaşlanmış, kümes hayvanı, kuş ve evcil memeli hayvan. 2. Kaz ve ördeğin 2-3 yaşındakilerine verilen ad (GİYAS: 19).
 arı kuşu [aru kuşu]: Bal arılarını yiyerek geçinen, serçeden az büyük, türlü renkli ve bağ bozumu zamanı gelen bir göçmen kuş (GİYAS: 24).
 cavga: Bir cins kuş (GİYAS: 65).
 cüveknene: Serçeden küçük, boz renkli bir kuş (GİYAS: 82).
 çalancı: Kartal (GİYAS: 85).
 çembelcik: Saka kuşu (GİYAS: 94).
 çil keklük: Her yerde bulunmayan bir cins keklük (GİYAS: 104).
 çimçe: Serçe kuşu (GİYAS: 104).
 darı kuş: Baykuş (GİYAS: 115).
 dirvana: Güvercin büyüklüğünde gri renkli göçmen kuş (GİYAS: 129).
 ğarağuş: Kırlangıç (GİYAS: 177).
 garazağ [garazağ]: Kara karga (GİYAS: 178).
 ğaşğara: Saksığan (GİYAS: 181).
 gayapa: 1. Bir çeşit keklük. 2. Bir tür yabani güvercin (GİYAS: 184).
 gece kuşu: Yarasa (GİYAS: 188).
 ğugği ğuşu: Guguk kuşu (GİYAS: 214).
 guguk: Kuğu kuşu (GİYAS: 214).
 ibabap [ibbik, ibliyhliguş]: Çavuşkuşu (GİYAS: 252).
 kahraka: Kartal (GİYAS: 262).
 kırkır: Serçe (GİYAS: 274).
 körüğü: Baykuş (GİYAS: 282).
 pilik: Kaz (GİYAS: 330).
 su ğuşu: Su kuşu (GİYAS: 349).
 sütliza: Süt gibi ak bir kuş (GİYAS: 352).
 yaban ğazi: Göllerde yabanıl olarak yaşayan, avlanan bir kaz çeşidi (GİYAS: 387).
 yaban ğuşu: Bir çeşit kuş (GİYAS: 387).

Yük ve Binek Hayvanları ile İlgili Adlar

- ağzı kilit: Alt ve üst dudağı beyazlı at (GİYAS: 9).
 alaşa: Zayıf ve çelimsiz at (GİYAS: 15).
 aygır: İki yaşından büyük olan erkek binek, at (GİYAS: 32).
 çoço: Eşek (GİYAS: 106).
 dalap: At isteyen kısrak (GİYAS: 112).
 day: At, eşek yavrusu (GİYAS: 117).
 fortik: Eşeğin küçük yavrusu (GİYAS: 162).
 gara eşgün [gara eşgin]: Yavaş ve geniş adımlarla yürüten at (GİYAS: 177).
 gölük: At, eşek, beygir, katır vb. yük taşıyan ve binilen hayvan (GİYAS: 210).
 kulun: At ve eşek yavrusu, at ve eşeğin yeni doğmuş yavrusu (GİYAS: 283).
 kurık [kurik, kuruk]: Eşek yavrusu, at yavrusu, sığa (GİYAS: 285).
 muruz: Katır (GİYAS: 309).
 peşeng: Kervanın önünde giden çingiraklı, püsküllü, süslü at (GİYAS: 328).
 tembel it: Kervanda katırcıların özel eşyalarını taşıyan at (GİYAS: 366).
 zırık: Erkek eşek (GİYAS: 405).

Besi Hayvanları ile İlgili Adlar**Büyükbaş Besi Hayvanları ile İlgili Adlar**

- boğasak [boğarsak]: Boğaya gelmiş, boğayı isteyen inek, dana (GİYAS: 54).
 bozoğlan: Öküzlere verilen ad (GİYAS: 57).
 çağa [caga, caka]: Manda yavrusu (GİYAS: 63).
 cameş [camış]: Erkek manda (GİYAS: 64).
 çitak: Boynuzu ay şeklinde olan sığır (GİYAS: 105).
 çoraş [çoruş]: Kağrı arabalarındaki ikinci yardımcı öküz (GİYAS: 106).
 düğe [düge]: Boğaya gelmemiş iki üç yaşındaki dana, düve (GİYAS: 138).
 gabızına: İki yaşında doğuran dana (GİYAS: 168).
 gindak: İhtiyar manda (GİYAS: 174).
 gedek [gadak]: Manda, manda yavrusu (GİYAS: 189).
 gemliyh: Dövene koşulacak çağa gelmiş öküz, manda (GİYAS: 192).
 gıleyh: Dana (GİYAS: 199).
 gırdan: Burulmuş manda (GİYAS: 200).
 godoş: Öküz (GİYAS: 205).
 hakına: Üç yaşında doğuran dana (GİYAS: 221).
 hengel: Erkekliği iyi giderilmemiş boğa, tosun (GİYAS: 235).
 kadak [kodak]: Manda yavrusu, malak (GİYAS: 261).
 kılı: Dana (GİYAS: 272).
 kırdan: Enenmiş manda (GİYAS: 273).
 kocik: Küçük manda (GİYAS: 278).
 mazuk: Sığırın küçüğü, dana (GİYAS: 302).
 medek: 1. Manda. 2. Dişi manda (GİYAS: 302).
 mozuk: Bir veya bir buçuk yaşında dana (GİYAS: 308).
 moziğa: Yeniden doğurmadan sağılmaya devam eden inek (GİYAS: 308).
 öğürsek [ögürsek]: Çiftleşmek isteyen inek (GİYAS: 320).
 piçik [biçik]: İnek yavrusu, buzağı (GİYAS: 330).
 yabi: Aygır (GİYAS: 388).
 yapaz: Boynuzları arkaya yatık olan öküz (GİYAS: 392).
 yaşar: İki yaşındaki sığır, dana (GİYAS: 394).
 yıldız: Alın ak lekeli sığır (GİYAS: 399).

Küçükbaş Besi Hayvanları ile İlgili Adlar

- ağğer [ağer]: Boynuzun dibinden ağızına kadar beyazı olan keçi (GİYAS: 8).
 buruğ: Burulmuş koç, teke, tosun gibi hayvanlar (GİYAS: 60).
 çebiç [çebiş]: Bir yaşındaki keçi yavrusu (GİYAS: 91).
 çeççe: Koç (GİYAS: 91).

- çepiş: İki yaşında olan keçi (GİYAS: 96).
 çibiş: Bir yaşındaki dişi keçi yavrusu (GİYAS: 103).
 çileme: Kısır keçi (GİYAS: 103).
 dışdır: İki yaşındaki keçi (GİYAS: 125).
 dızman: Altı yaşındaki erkek koyun, koç (GİYAS: 126).
 dizman: Altı yaşındaki koç (GİYAS: 130).
 dobuç: Kulağı küçük keçi (GİYAS: 130).
 düdül: Kulakları küçük ve kıvrık keçi (GİYAS: 138).
 emlik: Küçük kuzu, yeni doğmuş kuzu (GİYAS: 149).
 gıdık [gıdıh, gıdik, gıdiyh, kıdık]: Keçi yavrusu, oğlak (GİYAS: 197).
 göç: Koç (GİYAS: 204).
 herek: Kuyruğu küçük bir koyun cinsi, kıvrıkcık koyun (GİYAS: 235).
 ince hayvan: Koyun, keçi gibi küçükbaş hayvanlar (GİYAS: 255).
 kavut keçi: Kızıl keçi (GİYAS: 267).
 kelik: Eğri boynuzlu koç, keçi (GİYAS: 268).
 korit: 1. Bir yaşına kadar olan erkek keçi. 2. Bir yaşından iki yaşına kadar olan keçi. 3. Keçi yavrusu (GİYAS: 279).
 kura: Kulağı kısa olan koyun ve keçi (GİYAS: 284).
 kürük: Küçük kulaklı koyun, keçi (GİYAS: 287).
 maz: Dört yaşındaki erkek koyun, koç (GİYAS: 301).
 mazman [mazanni]: Beş yaşındaki erkek koyun, koç (GİYAS: 301).
 ögec: Üç yaşındaki erkek koyun (GİYAS: 319).
 ögeç: İki yaşından dört yaşına kadar erkek koyun, koç (GİYAS: 320).
 portul: Yumuşak tüylü kedi, köpek, kuzu vb. (GİYAS: 331).
 şişek: Bir iki yaşlarında koyun, bir iki yaşlarında doğurmamış koyun, keçi (GİYAS: 358).
 tohli: İki yaşındaki erkek koyun, toklu (GİYAS: 373).
 zan kuzu: Anasız kuzu (GİYAS: 403).

Kümes Hayvanları ile İlgili Adlar

- anaç [anac]: 1. Analaşmış, çok yavru doğurmuş, yaşlanmış, kümes hayvanı, kuş ve evcil memeli hayvan. 2. Kaz ve ördeğin 2-3 yaşındakilerine verilen ad (GİYAS: 19).
 bilic: Altı aylık tavuğun erkeği (GİYAS: 52).
 buli: Cıvciv (GİYAS: 59).
 culluk [culuh]: Hindi yavrusu (GİYAS: 81).
 ferik: Kümes hayvanlarının cıvcivlikten çıkmış yavruları, yumurtlama dönemine girmek üzere olan büyük cıvciv, erkeğine piliç denir (GİYAS: 160).
 foruz: Horoz (GİYAS: 165).
 goldik [goldiyh, gollik]: Kuyruksuz ya da kısa kuyruklu tavuk vb. hayvanlar (GİYAS: 206).
 gulük: Hindi (GİYAS: 214).
 kendirli [kendirli tayuh]: Çilli tavuk (GİYAS: 269).
 tayuh: Tavuk (GİYAS: 364).

Yaban Hayvanları ile İlgili Adlar

- bardo: Dişi çakal (GİYAS: 39).
 ceran: Karaca (GİYAS: 69).
 ceyran: Geyik (GİYAS: 69).
 cöcen [concen]: Tavşan yavrusu (GİYAS: 81).
 çakal: Sincap (GİYAS: 84).
 dağ geçişi: Geyik (GİYAS: 111).
 eliyh geçişi: Dağ keçisi, karaca (GİYAS: 146).
 gaban: Erkek domuz (GİYAS: 167).
 gelengü: Tarla faresi (GİYAS: 190).
 gelincüyh: Gelincik denen bir çeşit hayvan (GİYAS: 191).
 kocaoğlan: Ayı (GİYAS: 278).
 kırsıçan: Köstebek (GİYAS: 280).

kösnü: Köstebek (GİYAS: 282).
 maral: Ceylan (GİYAS: 299).
 palaḥ [palak, polak]: 1. Ayı yavrusu. 2. Köpek yavrusu. 3. Kurt yavrusu (GİYAS: 324).
 teyin: Sincap (GİYAS: 369).
 yaban geçisi: Yabanıl keçi (GİYAS: 387).

Sürüngenler ile İlgili Adlar

ankana: Kısa ve düz kuyruklu zehirsiz bir çeşit yılan (GİYAS: 21).
 arkap: Akrep (böcek) (GİYAS: 25).
 gök keçemen [göğgeçemen]: Sarı renkli, çok ayaklı ve zehirli bir hayvan, çıyan (GİYAS: 209).
 ılan: Yılan (GİYAS: 249).
 şahna: Kaplumbağa (GİYAS: 353).
 tırtır: Tırtıl (GİYAS: 371).

Evcil Hayvanlar ile İlgili Adlar

enik: Kedi ve köpek yavrusu (GİYAS: 150).
 gırılı [gırma]: Bir çeşit melez köpek (GİYAS: 201).
 gudan: Köpek (GİYAS: 213).
 ğuduk: Köpek, köpek yavrusu (GİYAS: 213).
 kuduk: Köpek yavrusu (GİYAS: 283).
 mecük: Kedi (GİYAS: 302).
 menci: 1. Düşük karınlı köpek. 2. Doğurmuş köpek. 3. Dişi köpek (GİYAS: 304).
 minik: Köpek yavrusu, küçük köpek (GİYAS: 307).
 palaḥ [palak, polak]: 1. Ayı yavrusu. 2. Köpek yavrusu. 3. Kurt yavrusu (GİYAS: 324).
 pisik: Kedi (GİYAS: 330).
 portul: Yumuşak tüylü kedi, köpek, kuzu vb. (GİYAS: 331).
 sıçancıl: Avcı kedi (GİYAS: 343).
 üren: Köpek (GİYAS: 381).

Haşerat ile İlgili Adlar

balın: Oğul, arı yavrusu (GİYAS: 38).
 bedaliza [bedelize]: Kelebek (GİYAS: 44).
 bez: Sinek (GİYAS: 49).
 böcü [böce, böcük]: Böcek akrep, çıyan, örümcek, bit vb. (GİYAS: 57).
 bögelek [bükelek]: Sığırları rahatsız eden bir çeşit sinek, gübre sineği (GİYAS: 57).
 cennet böcüğü: Kırmızı renkli, üzerinde siyah benekleri olan böcek, uğur böceği (GİYAS: 69).
 cırcır [cırcır böcüğü, cırlağaç]: Ağustos böceği (GİYAS: 74).
 cıbin: 1. Karasinek. 2. Sivrisinek (GİYAS: 77).
 elbiz: Sümüklü böcek (GİYAS: 145).
 gene: Kene (GİYAS: 192).
 ğıldan: Sığır pisliklerine düşkün bir çeşit böcek (GİYAS: 199).
 ğısğaç: Kulağa kaçabileceği söylenen bir tür böcek (GİYAS: 201).
 güveyin: Arının ilk yavruları (GİYAS: 218).
 ıldız böcüğü: Yıldız böceği (GİYAS: 249).
 kaflez [koflez]: Salyangoz (GİYAS: 261).
 kepenek: Kelebek (GİYAS: 269).
 koleş: Arıya benzeyen büyük sinek (GİYAS: 278).
 koroş: Kan emmeyi seven bir cins böcek (GİYAS: 280).
 miçik: Sıcak mevsimlerde su kıyılarında veya yolda insanı saran küçük sinekler (GİYAS: 305).
 miçek: Sivrisinek (GİYAS: 307).
 nuhra [nukra]: Davar ve sığırların derilerine gömülen kurt (GİYAS: 313).
 üvez: Bir çeşit sivrisinek (GİYAS: 382).
 zizil: Solucan (GİYAS: 406).

Suda Yaşayan Hayvanlar ile İlgili Adlar

aduğa: Yakalanan büyük balık (GİYAS: 7).
 kepçe balığı: Kurbağa yavrusu (GİYAS: 269).
 su iti: Su samuru (GİYAS: 349).
 yanuç [yanıza]: Yengeç (GİYAS: 392).

Bölgede Tespit Edilen Diğer Hayvan Adları

avcıl: İyi av avlayan hayvan (GİYAS: 30).
 aynalı: Alnında beyazı bulunan hayvan (GİYAS: 33).
 cıbılık: Yeni doğmuş tüysüz yavru (GİYAS: 69).
 düldül: Zayıf hayvan (GİYAS: 138).
 gundik: Kuyruksuz, kuyruğu kesik hayvan (GİYAS: 215).
 hahına: İki yavrusu olan sağmal hayvan (GİYAS: 220).
 harçul: Tüyü değişen ya da tüyü dökülen hayvan (GİYAS: 225).
 kaşka: Alnı beyaz lekeli olan hayvan (GİYAS: 266).
 pel boynuzlu: Boynuzları biçimsiz hayvan (GİYAS: 326).
 pelik: Boynuzları yana ve aşağıya doğru uzayan hayvan (GİYAS: 326).
 perşenk: Kervanın veya sürünün önünde giden hayvan (GİYAS: 327).
 sağın: Süt veren, sağılan hayvan (GİYAS: 335).

İNCELEME

Hayvan adları, Türkçenin söz varlığı bakımından en zengin alanlarından biridir. Çalışma alanımız Gümüşhane ili ve yöresinde tespit edilen 233 hayvan adı da bu durumu ispatlar niteliktedir.

a) Gümüşhane ili ve yöresindeki hayvan adları ile ilgili göze çarpan ilk özellik, adlandırmaların şekli olarak tek ya da iki kelimedenden müteşekkil olduğudur:

kavut keçi: Kızıl keçi (GİYAS: 267).
 kepçe balığı: Kurbağa yavrusu (GİYAS: 269).
 ıldız böcüğü: Yıldız böceği (GİYAS: 249).
 pel boynuzlu: Boynuzları biçimsiz hayvan (GİYAS: 326).

Tek kelimelik olanların büyük bir bölümü Türkçedir, yabancı kökenli kelimelerin de önemli bir bölümü Türkçe ek alarak ya da ses uyumu bakımından yerleştirilmiştir:

foruz: Horoz (GİYAS: 165).

kepenek: Kelebek (GİYAS: 269).

b) İki kelimedenden müteşekkil hayvan adlandırmalarında isim + isim ya da sıfat + isim yapıları dikkati çekmektedir:

alaca ğarğa [alaca karga]: Saksığan (GİYAS: 13).

arı kuşu [aru kuşu]: Bal arılarını yiyerek geçinen, serçeden az büyük, türlü renkli ve bağ bozumu zamanı gelen bir göçmen kuş (GİYAS: 24).

bozoğlan: Öküzlere verilen ad (GİYAS: 57).

su iti: Su samuru (GİYAS: 349).

c) Adlandırmada kullanılan bir başka yöntem, isim veya fiil kök veya gövdelerine uygun ekler getirilmesi suretiyle oluşturulan yapılardır:

anaç [anac]: 1. Analanmış, çok yavru doğurmuş, yaşlanmış, kümes hayvanı, kuş ve evcil memeli hayvan.
 2. Kaz ve ördeğin 2-3 yaşındakilerine verilen ad (GİYAS: 19).

aynalı: Alnında beyazı bulunan hayvan (GİYAS: 33).

gelincüyh: Gelincik denen bir çeşit hayvan (GİYAS: 191).

sıçancıl: Avcı kedi (GİYAS: 343).

üren: Köpek (GİYAS: 381).

d) Bölgede hayvan adlandırmalarının tekrarlı yapılar şeklinde de oluşturulduğu tespit edilmiştir:

cırcır [cırcır böcüğü]: Ağustos böceği (GİYAS: 74).

çoço: Eşek (GİYAS: 106).

düldül: Zayıf hayvan (GİYAS: 138).

kırkır: Serçe (GİYAS: 274).

tırtır: Tırtıl (GİYAS: 371).

e) Hayvana ait bir uzuv, iyelik eki ve sıfat ile bir araya getirilerek de adlandırmalar yapılmıştır:

ağzı kilit: Alt ve üst dudağı beyazlı at (GİYAS: 9).

f) Tabiatla bulunan seslerin yalnız başına ya da bir ek ile bir araya gelerek yapılan hayvan adlandırmaları da bulunmaktadır:

buli: Cıvcıv (GİYAS: 59).

cırcır [cırcır böcüğü, cırlağaç]: Ağustos böceğı (GİYAS: 74).

pisik: Kedi (GİYAS: 330).

zırık: Erkek eşek (GİYAS: 405).

g) Tek kelimelelik hayvan adlandırmalarından bazılarının ek aldığı bazılarının ise eksiz bir şekilde kullanıldığı tespit edilmiştir:

Eksizler

cırcır [cırcır böcüğü, cırlağaç]: Ağustos böceğı (GİYAS: 74).

düldül: Zayıf hayvan (GİYAS: 138).

şahna: Kaplumbağa (GİYAS: 353).

tırtır: Tırtıl (GİYAS: 371).

Ekliler

çalancı: Kartal (GİYAS: 85).

çembelcik: Saka kuşu (GİYAS: 94).

emlik: Küçük kuzu, yeni doğmuş kuzu (GİYAS: 149).

guguk: Kuğu kuşu (GİYAS: 214).

yapaz: Boynuzları arkaya yatık olan öküz (GİYAS: 392).

h) Ses benzetmesi (onomatope) şeklinde yapılan hayvan adlandırmaları da tespit edilmiştir:

çeççe: Koç (GİYAS: 91).

fortik: Eşegin küçük yavrusu (GİYAS: 162).

ğügüğü guşu: Guguk kuşu (GİYAS: 214).

guguk: Kuğu kuşu (GİYAS: 214).

ibabap [ibbik, ibliyhliguş]: Çavuşkuşu (GİYAS: 252).

SONUÇ

Türkler, uzun tarihleri boyunca diğer birçok millet gibi hayvanlarla içli dışlı bir yaşantı sürmüşlerdir. Ekonomik ve kültürel hayatlarını şekillendiren en önemli unsurlardan biri olan hayvanlardan beslenme, giyinme, korunma, tedavi, ulaşım gibi birçok alanda istifade etmişlerdir. Bu gerçekliği Anadolu'da ve inceleme alanımız olan Gümüşhane yöresinde de görmek mümkündür. Nitekim, Gümüşhane ili ve yöresi söz varlığını incelediğimizde 233 hayvan adı tespit edilmiştir. Bunlardan 175'i hâlihazırda Derleme Sözlüğü'nde kayıt altına alınmış iken 58'i henüz kayıt altına alınmamıştır. Bunun ile ilgili tespitlerimiz tabloda sunulmuştur:

Tablo 1: Hayvan Adlarının Kayıt Durumuna Göre Sayısal Veriler

Hayvan Adlarının Türlerine Göre Tasnifi	Derleme Sözlüğü'nde Mevcut Olanların Sayısı	Derleme Sözlüğü'nde Mevcut Olmayanların Sayısı
Kuşlarla İlgili Adlar	25	8
Yük ve Binek Hayvanları ile İlgili Adlar	12	6
Besi Hayvanları ile İlgili Adlar	54	23
Kümes Hayvanları ile İlgili Adlar	11	4
Yaban Hayvanları ile İlgili Adlar	16	4
Sürüngenler ile İlgili Adlar	7	-
Evcil Hayvanlar ile İlgili Adlar	14	2
Haşerat ile İlgili Adlar	24	7
Suda Yaşayan Hayvanlar ile İlgili Adlar	2	2
Bölgede Tespit Edilen Diğer Hayvan Adları	10	2

Gümüşhane ve yöresi hayvan çeşitliliği bakımından zengin bir bölgedir. Bölgede özellikle besi hayvanları ile ilgili farklı adlandırmalara daha çok rastlanmıştır. Bu kapsamda dana adı 20; manda adı 10; koyun adı 18 ve keçi adı 17 farklı şekilde adlandırılmıştır. Et, süt ve derisinden yararlanılan bu hayvanlara verilen adlardaki çeşitlilik bölge halkının geçim kaynaklarından birisinin besi hayvancılığına dayanması ile açıklanabilir.

Bölgede 11 farklı at adı ile karşılaşmıştır. Bu durum, tarih boyunca Türklerin yaşantısında çok önemli bir yeri olan atın bölge halkı içerisinde de önemini devam ettirdiği şeklinde değerlendirilebilir.

Bölgede tespit edilen hayvan adlarındaki çeşitliliğin önemli nedenlerinden biri de aynı cins hayvanın erkeği, dişi ve yavrusu için farklı adlandırmalara yer verilmesindedir. Nitekim, koyun için bölgede “çeççe, dızman, emlik, goç, herek, kura, maz, zan kuzu gibi” 18 farklı ad kullanıldığı tespit edilmiştir.

Kültürümüzde bazı hayvanların yeri apayrıdır ve bu hayvanlara çok çeşitli adlandırmalar yapılmıştır, fakat bazı hayvanların da dinî anlayışımız gereği yaşantımızda çok fazla yeri olmadığı için bu hayvanlara dilimizde de çok az yer verilmiştir. Bölgede manda “cağa, cameş, gandak, gedek, gırdan, kodak gibi” 10 farklı şekilde adlandırılmışken; domuz için sadece “gaban” adı kullanılmıştır.

Gümüşhane ili ve yöresi söz varlığında 233 hayvan adı tespit edilmiştir. Bu adlardan 175’inin Derleme Sözlüğü’nde kayıtlı olduğu ve 58’inin henüz kayıtlı olmadığı görülmüştür. Tespit ettiğimiz kayıtlı olmayan hayvan adları şunlardır:

- a) Kuşlarla İlgili Adlar: *cavga, çalanca, çembelcik, çil keklük, darı kuş, garakuş, gaşgara, güğgi gusu*
- b) Yük ve Binek Hayvanları ile İlgili Adlar: *aygır, çoço, fortik, peşeng, tembel it, zırık*
- c) Besi Hayvanları ile İlgili Adlar: *cağa, cameş, camış, gabızına, gileyh, hakına, moziğa, yapaz, buruğ, çeççe, dızdır, dızman, dobuç, emlik, goç, ince hayvan, maz, mazman, mazanni, portul, tohli, zan kuzu*
- d) Kümes Hayvanları ile İlgili Adlar: *bilic, buli, foruz, tayuğ*
- e) Yaban Hayvanları ile İlgili Adlar: *bardo, concen, korsican, teyin*
- f) Evcil Hayvanlar ile İlgili Adlar: *guduğ, portul*
- g) Haşerat ile İlgili Adlar: *balın, bez, cennet böcüğü, cebin, gısğaç, güveyin, çoroş*
- h) Suda Yaşayan Hayvanlar ile İlgili Adlar: *aduğa, yaniza*
- i) Bölgede Tespit Edilen Diğer Hayvan Adları: *aynalı, düldül.*

Yazarlık Katkısı

Bu araştırma tek yazarlı olarak yürütülmüştür.

Etik Kurul Beyanı

Bu araştırma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

KAYNAKÇA

- Aksan, D. (1988). *Her Yönüyle Dil*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksan, D. (1996). *Türkçenin Sözvarlığı*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Aksan, D. (2008). *Türkçeye Yansıyan Türk Kültürü*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Bozkaplan, Ş. A. (1992). Türkiye Türkçesi Ağızlarında Kuş İsimleri ve Onların Sistematiği. *Türk Dili Araştırmaları-Belleten*, 35(1987), 43-79.
- Bozkaplan, Ş. A. (1999). Türkiye Türkçesinde Ehli Olmayan Hayvan Adlarının Sistematiği. 3. *Uluslararası Türk Dil Kurultayı*, 157-197.
- Bozkaplan, Ş. A. (2007). Kutadgu Bilig'deki Hayvan Adları Üzerine Bir İnceleme. *Turkish Studies* 2(4), 1110-1118.
- Bulduk, T. B. (2019). Gümüşhane İli ve Yöresi Ağızları Söz Varlığında Eski Türkçe Kelimeler. *Mavi Atlas Dergisi*, 7(1), 52-67.
- Bulut, S. (2018). *Gümüşhane İli ve Yöresi Ağızları Söz Varlığı*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Buran, A. (1992). Yunus'ta Hayvan Adları ve Fonksiyonları. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* 0(80), 167-194.
- Dündar, A. N. (2021). Kütahya ve Yöresi Ağızları Söz Varlığında Hayvan Adları Üzerine Bir İnceleme. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 0(71), 15-47.

-
- Ersoylu, H. (1981). Türk Dünyasının Düşünce, Dil ve Edebiyatındaki Bazı Kuşlar. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 0(11), 76-125.
- Gülensoy, T. & Alkaya, E. (2011). *Türkiye Türkçesi Ağzıları Bibliyografyası*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karakuş, İ. (1997). Türkçe Ad Bilim (Onomastik)'de Hayvan Adları. *Erdem*, 9(27), 1143-1151.
- Sakaoğlu, S. (2001). *Türk Ad Bilimi I*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Telli, B. (2015). Kenzüs-Sıhhatül-Ebdaniyye Eser-i Mürşid-i Osmaniyye'de Bitki Adları. *Kesit Akademi Dergisi*, 1(1), 96–116.
- Türk Dil Kurumu. (2009). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yavuz, S. & Telli, B. (2020). Adıyaman Ağzı Söz Varlığına Katkılar Beddualar. *Journal of History School*, 13(44), 427-439.
-